

УДК 343.352:343.22

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.25>

СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІЙСЬКОВІ СЛУЖБОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА ОЗНАКАМИ СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА

Олещук Л.О.,

*аспірантка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0009-0006-4083-7325*

Олещук Л.О. Соціальна зумовленість диференціації кримінальної відповідальності за військові службові кримінальні правопорушення за ознаками спеціального суб'єкта.

У статті піднімаються питання соціальної зумовленості саме диференціації кримінальної відповідальності за військові службові кримінальні правопорушення за ознаками спеціального суб'єкта. Військові службові кримінальні правопорушення передбачені окремими статтями КК України з огляду на їх особливу соціальну обумовленість, що визначається специфічним суб'єктним складом, підвищеною суспільною небезпекою, а також на конституційним значення сфери оборони та безпеки держави.

Специфічний суб'єктний склад – військові службові особи, які крім обов'язків, обумовлених їх статусом як службової особи (визначені у примітці 1 до ст. 425 КК України), виконують обов'язки, обумовлені їх статусом військовослужбовця, що прямо впливає з ч. 2 ст. 401 КК України. Ця, на перший погляд, очевидна специфіка спеціального суб'єкта, враховуючи «накладання» обов'язків, справді обумовлює потребу диференціації кримінальної відповідальності за ознаками спеціально-конкретного суб'єкта.

Очевидно, що не сам по собі статус особи як військової службової визначає специфіку, що лежить у основі диференціації відповідальності за цими ознаками. Важливим, головним є те, що ці обов'язки реалізуються у відповідній сфері суспільних відносин, яка відповідно до змісту положень Конституції України є вельми важливою. Відповідно до ст. 65 Основного Закону нашої держави. Таким чином, обов'язок захисту Вітчизни належить до небагатьох конституційних обов'язків громадянина, належне виконання якого, як доводить і давня і сучасна історія забезпечує саме існування української незалежної держави. Саме на забезпечення виконання цього конституційного обов'язку прямо чи опосередковано спрямоване функціонування тих сил безпеки і оборони, службовці яких є потенційними суб'єктами кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби, а службові особи – військових службових кримінальних правопорушень.

Цей факт, своєю чергою, обумовлює підвищену суспільну небезпеку військових кримінальних правопорушень, оскільки порушення належного порядку здійснення військовими службовими особами своїх службових повноважень у кінцевому рахунку здатне заподіяти непоправної шкоди самому існуванню України як незалежної суверенної держави. Саме тому виокремлення самостійної групи військових службових кримінальних правопорушень варто визнати достатньо соціально обумовленим.

Ключові слова: диференціація кримінальної відповідальності, військові кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності; соціальна обумовленість; спеціальний суб'єкт.

Oleshchuk L.O. Social conditioning of differentiation of criminal liability for military service criminal offenses based on the characteristics of a special subject.

The article raises the issue of social conditioning of differentiation of criminal liability for military service criminal offenses based on the characteristics of a special subject. Military service criminal

offenses are provided for in separate articles of the Criminal Code of Ukraine in view of their special social conditioning, which is determined by the specific subject composition, increased public danger, as well as the constitutional significance of the sphere of defense and security of the state.

The specific subject composition is military officials who, in addition to the duties stipulated by their status as officials (defined in note 1 to Article 425 of the Criminal Code of Ukraine), perform duties determined by their status as military personnel, which directly follows from Part 2 of Article 401 of the Criminal Code of Ukraine. This, at first glance, obvious specificity of a special subject, given the “overlap” of duties, indeed determines the need to differentiate criminal liability based on the characteristics of a specific subject.

It is obvious that it is not the status of a person as a military officer that determines the specificity underlying the differentiation of liability on these grounds. The important thing is that these duties are carried out in the relevant sphere of social relations, which, according to the provisions of the Constitution of Ukraine, is very important. In accordance with Article 65 of the Basic Law of our state. Thus, the duty to defend the Fatherland is one of the few constitutional duties of a citizen, the proper fulfillment of which, as both ancient and modern history proves, ensures the very existence of the independent Ukrainian state. It is precisely to ensure the fulfillment of this constitutional duty that the security and defense forces operate, whose employees are potential subjects of criminal offenses against the order of military service, and officials – military service criminal offenses.

This fact, in turn, determines the increased social danger of military criminal offenses, since violations of the proper order of military officials in the exercise of their official powers can ultimately cause irreparable damage to the very existence of Ukraine as an independent sovereign state. That is why the separation of a separate group of military criminal offenses should be recognized as sufficiently socially conditioned.

Key words: differentiation of criminal liability, military criminal offenses, criminal offenses in the sphere of official activities; social conditioning; special subject.

Постановка проблеми. У цій публікації спробуємо розглянути питання, розв’язання яких нам не доводилося зустрічати у спеціальній літературі та дослідженнях, які присвячені кримінальній відповідальності за військові кримінальні правопорушення в цілому та службові кримінальні правопорушення зокрема. На перший погляд підстав для такого твердження немає, адже чи не у кожній роботі, яка присвячена тій чи іншій групі кримінальних правопорушень, ми можемо побачити структурну частину, присвячену «соціальній обумовленості кримінальної відповідальності за...». Не є виключенням і проблеми кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення. Відповідна структурна частина дослідження міститься і у докторській дисертації С.О. Харитонова і може здатися, що проблема вичерпана.

Однак це не так. Причинами такої ситуації є те, що кримінальні правопорушення, які є предметом нашого аналізу – військові службові кримінальні правопорушення – не є самостійними кримінально-правовими заборонами, які криміналізують ті чи інші форми суспільно-небезпечної поведінки. За ті різновиди діянь, за які передбачено кримінальну відповідальність у ст. ст. 425-426-1 КК України, українське кримінальне законодавство встановлює відповідальність і у інших своїх кримінально-правових нормах і якщо уявити собі ситуацію, що з якоїсь причини ці статті (425-426-1 КК) будуть із закону виключені, декриміналізації не відбудеться, а службові особи (військові службові особи), які вчинили відповідні посягання, притягатимуться до кримінальної відповідальності за кримінально-правовими нормами загального характеру – які містяться у статтях розділу XVII Особливої частини КК України. Таким чином, головним питанням у розрізі соціальної зумовленості є не наявність підстав для криміналізації суспільно-небезпечної поведінки, а зумовленість, потреба диференціації кримінальної відповідальності. А у такому контексті проблема відповідальності за військові службові кримінальні правопорушення ще у доктрині не ставилася.

Таким чином, **метою** цього дослідження є встановлення наявності чи відсутності потреби проведення такої диференціації та встановлення відносно самостійної групи кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за посягання на порядок виконання військовими службовими особами своїх службових обов’язків.

Незважаючи на відсутність спеціальних досліджень проблем соціальної зумовленості диференціації кримінальної відповідальності за військові службові кримінальні правопорушення,

стан опрацювання цієї проблеми не можна визнати абсолютно незадовільним. Питання, які висвітлюватимуться у цій статті, розглядатимуться із урахуванням положень доктрини кримінального права, відображеної у роботах Н.О. Антонюк, Д.О. Балобанової, М.І. Карпенка, О.О. Пашенка, С.О. Харитоновна тощо.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про соціальну зумовленість, ми розуміємо що це залежність певних явищ, норм, поведінки чи якостей особистості від конкретних суспільних відносин, потреб, умов, інтересів та історичних обставин, що визначає їх зміст, розвиток та ефективність. Це означає, що відповідні кримінально-правові норми мають відповідати об'єктивним потребам суспільства, а ознаки складів закріплених у них кримінальних правопорушень сформувалися під впливом взаємодії з іншими кримінально-правовими нормами та правими чи соціальними явищами. Іншими словами – виокремлення цієї, відносно самостійної групи норм повинно відповідати суспільним потребам.

Доказом наявності таких потреб для суспільства цілком може бути історична тяглість кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, перевірка такого способу кримінально-правової регламентації часом. Цікавий екскурс у історію питання провів С.О. Харитонов. Результати його дослідження коротко можна викласти у таких фактах. Перші згадки про посягання на порядок несення військової служби (в сучасному розумінні цього поняття) сягають ще часів Руської Правди, де було передбачено відповідальність княжих дружинників за неправомірні діяння. У подальшому, після розпаду Київської Русі на окремі князівства, розвиток законодавства у військовій сфері на території сучасної України був тісно пов'язаний із Московським і Литовським князівствами й Польським королівством. Утім окремо існувало законодавство Запорозької Січі, так зване «звичаєве право», яке встановлювало відповідальність козацтва у тому числі й за злочини. Перші військово-кримінальні правові акти з'явилися з початком існування постійних військ у державі. До них слід віднести: «Статут ратних, пушкарських та інших справ, що стосуються до військової науки» (1607 – 1621) та «Соборне уложення» (1649). Подальший історичний розвиток держави сприяв появі «Військових Артикулів» Петра I (1716), робота над якими тривала багато років. У 1868 р. набрав чинності «Військовий статут про покарання», який проіснував практично до жовтневого перевороту. У період української державності (1917–1921) на теренах України діяло законодавство Російської імперії. У першій половині ХХ ст. кримінальна відповідальність за військові злочини була передбачена у відповідних статтях КК УСРР (1922), а потім КК УСРР (1927), який, у свою чергу, втратив чинність у зв'язку з прийняттям у 1960 р. КК УРСР. З розпадом СРСР і у зв'язку із внесенням численних змін і доповнень до чинного на той час Кримінального кодексу виникла потреба у виданні принципово нового КК України, який набрав чинності 1 вересня 2001 р. і діє до сьогодні з відповідними змінами. Як показує огляд законодавства, яке діяло на території України майже десять століть, історичні підстави соціальної обумовленості кримінально-правової заборони посягань на військові відносини пройшли випробування часом [1, с. 75-77].

Зрозуміло, що військові службові кримінальні правопорушення у структурі військових кримінальних правопорушень, з'явилися істотно пізніше, їх історія не вимірюється століттями. У КК УРСР 1960 року на момент прийняття містилася лише одна стаття, яку можна віднести до військових службових кримінальних правопорушень, щоправда універсального змісту. Йдеться про ст. 254 КК УРСР 1960 року «Зловживання владою, перевищення влади і халатне ставлення до служби», диспозиція якої у п. а) встановлювала відповідальність одночасно за зловживання начальника або службової особи владою чи службовим станом, бездіяльність або перевищення влади, а також халатне ставлення до служби, якщо ці дії вчинювалися систематично, або з корисливих мотивів, або іншої особистої заінтересованості, а так само якщо вони завдали істотної шкоди. Санкція норми також була універсальною і передбачала можливість позбавлення волі строком від шести місяців до десяти років. Лише у 1995 році у результаті першої системної реформи кримінальної відповідальності за відповідні злочини, військові службові кримінальні правопорушення «отримали власні статті» і набули більш сучасного вигляду [2].

Розглядаючи соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за те чи інше кримінальне правопорушення чи їх групу, у науці прийнято говорити про суспільну небезпеку відповідних посягань. Так і щодо військових кримінальних правопорушень, С.О. Харитонов зазначив, що одним із проявів такої обумовленості є невід'ємна ознака кожного злочину – його суспільна небезпечність... [1, с. 70]. Проте доводити суспільну небезпечність посягань, відповідальність за які вже

встановлена в інших кримінально-правових нормах немає змісту. Тут на перший план виступає потреба доведення відмінності охоронюваних відносин – того, чи потрібно передбачати відповідальність за вчинення посягання на них у інших, відносно самостійних кримінально-правових нормах.

У цьому аспекті доктринальні положення містять масу тверджень, як релевантних предмету нашого дослідження, так і таких, які безпосередньо складів військових службових кримінальних правопорушень не стосуються. Так, той самий С.О. Харитонов вказував, що виокремлення кримінальної відповідальності за військові злочини із загальної маси кримінально-правових інститутів має об'єктивні соціально-правові передумови. Важливість такого виокремлення зумовлена самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, особливим характером військової служби і специфікою її суб'єктів. Кримінальне право в цьому випадку використовується як засіб примушення до дотримання військовослужбовцями встановленого порядку несення військової служби й вирішення (по можливості) спеціальних військових завдань виправлення тих із них, які вчинили злочин, а також попередження нових суспільно небезпечних діянь [1, с. 71]. Це твердження заперечити складно. Однак воно має дуже абстрактний характер і стосується всієї маси військових кримінальних правопорушень – як тих, що справді криміналізують певну поведінку (непокора, самовільне залишення військової частини чи місця служби тощо), так і тих, які мають свої «невійськові» відповідники у інших розділах Особливої частини КК України.

Щодо першої групи посягань стосуються наступні міркування вченого, який цілком справедливо підсумував наявні у доктрині знання, зазначаючи, що соціальна обумовленість кримінальної відповідальності військовослужбовців тісно пов'язана з підставами законодавчого закріплення останньої (підставами криміналізації діянь), які можливо умовно поділити на матеріальні й правові: а) підстави визнання діяння, що завдає шкоди порядку несення військової служби, злочином, б) підстави визнання меж кримінально-правового впливу на військовослужбовця за ці злочини... Установлюючи діяння військовослужбовця в межах його військової служби злочинним, законодавець спирається на три критерії, два з яких є матеріальними, третій – правовим: по-перше, це суттєва небезпечність посягань на встановлений порядок несення військової служби, здатна спричинити істотну шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам; по-друге, це поширеність зазначених діянь у військовому середовищі; по-третє, неможливість вести боротьбу із цими діяннями іншими, окрім кримінально-правових, засобами [1, с. 72].

Щодо другої групи військових кримінальних правопорушень, існування яких у КК України завдячує не процесу криміналізації, а диференціації кримінальної відповідальності, відповідні доктринальні положення відсутні. Поряд із тим, системний аналіз доктринальних джерел, а саме робіт, які присвячувалися диференціації кримінальної відповідальності (Н.О. Антонюк) та теоретичним засадам криміналізації (Д.О. Балобанова, О.О. Пашенко), все ж таки дає простір для певних висновків.

Так, Н.О. Антонюк вказувала, що ознаками диференціації кримінальної відповідальності є: 1) диференціація кримінальної відповідальності є складовою принципу справедливості; 2) здійснюється уповноваженим суб'єктом – законодавцем; 3) об'єктом, що піддається диференціації, є кримінальна відповідальність, тобто можливість обмежувального впливу на особу; 4) здійснюється або у формі оцінки щодо групи однорідних чи різнорідних злочинних посягань, або у формі оцінки ознак особи, внаслідок чого виокремлюються певні типізовані ознаки складів злочинів і типізовані форми реалізації кримінальної відповідальності; 5) ці заходи впливу мають відповідати характеру та ступеню суспільної небезпеки посягання та (або) особи, яка його вчинила на засадах справедливості. Таким чином, диференціація кримінальної відповідальності – це здійснювана законодавцем з метою реалізації принципу справедливості варіативна оцінка груп однорідних чи різнорідних злочинних посягань та (або) осіб, що їх вчиняють, результатом якої є закріплення у КК України типових ознак складів злочинів та (або) різних типових форм потенційного обмежувального впливу на особу, що відповідатимуть характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого та (або) суспільній небезпеці особи, яка вчинить такий злочин [3, с. 210].

Важливим при цьому вказати також на те, що ця «варіативна оцінка» повинна бути зумовлена справжніми соціальними чинниками – потребами або необхідністю. Варто підтримати авторку у тому, що диференціація кримінальної відповідальності не повинна відбуватися свавільно. Адже, по-перше, несистемність диференціювання кримінальної відповідальності призводить до диспропорційності у реалізації принципу справедливості кримінального права і кримінально-правової

політики. По-друге, за належними критеріями завжди можна зрозуміти, коли потрібно проводити диференціацію і в якому обсязі. Фактично критерій диференціації слугує свого роду індикатором потреби у закріпленні варіативності обмежувального впливу на особу. Якщо цей індикатор ігнорується законодавцем, то страждає справедливості кримінального закону та (або) невиправдано зростає роль суду у можливішому забезпеченні принципу справедливості [4, с. 78-79].

Що ж обумовлює специфіку військових суспільних відносин у їх різновидах, які потребують спеціальної кримінально-правової охорони? За твердженням вчених специфіка таких відносин полягає у такому: 1) у військовому правопорядку реалізуються специфічні принципи військового устрою, життя і діяльності ЗСУ, закони війни і збройної боротьби, принципи військового мистецтва; саме правове регулювання бойових дій військ є важливою формою реалізації законів війни і збройної боротьби, що дозволяє у найкоротші строки досягти необхідних результатів у війні; 2) військовий правопорядок складається у результаті суворого і точного дотримання спеціальних (військово-правових) норм, що регулюють специфічні військові відносини, які виникають у процесі функціонування армії як особливої організації держави, призначеної для ведення військової боротьби; 3) суспільні відносини, що складають військовий правопорядок, відрізняються від інших відносин, врегульованих нормами права, своїм фактичним змістом, тобто характером поведінки учасників цих відносин, спрямованістю і сферою їх поширення – все це вкрай важливо для вирішення питань про розмежування загальнокримінальних злочинів, що вчиняються військовослужбовцями в у мовах військової служби, від військових злочинів; 4) обов'язковим учасником хоча б однієї зі сторін відносин, які утворюють військовий правопорядок, повинен бути військовослужбовець, військова організація (військова частина, військова установа тощо); іншою стороною цих відносин можуть бути і цивільні суб'єкти, наприклад, особи, які знаходяться у запасі, державні організації, які здійснюють постачання військової продукції; 5) військовий правопорядок включає комплекс різних суспільних відносин, які предметом правового регулювання різних за своїм галузевим змістом норма військового законодавства; саме вони й утворюють сферу військово-правових відносин, яка поділяється на певні види, у залежності від конкретного змісту і галузевих особливостей [5, с. 208].

За іншим твердженням, військовий порядок як певна форма існування суспільних відносин визначається: 1) особливістю його існування в межах суспільних відносин, що виникають між різними категоріями військовослужбовців, військовозобов'язаних чи резервістів; 2) наділенням таких суб'єктів повноваженнями, які визначають специфічність їх статусу та виокремлення внаслідок цього у спеціальний суб'єкт; 3) регулюванням наданих ним повноважень нормами, що мають виняткову дію пов'язану з цим статусом; 4) положеннями законодавства, що визначають його особливості та зміст, як а) категоричність; б) беззастережність виконання; в) деталізацію поведінки кожного з учасників відносин; г) певну обмеженість прав і свобод суб'єктів, пов'язаних з виконанням службових обов'язків; д) підвищену відповідальність у разі їх порушення; 5) реалізацію в процесу службової чи бойової діяльності; а також б) сферою розповсюдження, пов'язаною винятково із військовою діяльністю [6, с.275]. Якщо екстраполювати ці твердження на відносини, пов'язані із забезпеченням виконання військовими службовими особами своїх службових обов'язків (видовий об'єкт військових службових кримінальних правопорушень), то можна підтримати висновок С.О. Харитонова про те, що соціальна обумовленість військових злочинів відповідає перш за все потребам суспільства щодо кримінально-правового впливу на них з метою попередження, витіснення й ліквідації. Ці потреби породжуються об'єктивною потребою захистити від злочинних посягань суспільні відносини, що існують у військовому середовищі під час несення військовослужбовцями військової служби і спрямовані на забезпечення воєнної безпеки держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Саме забезпеченням безпеки держави можна пояснити існування деякого пріоритету військової служби перед іншими видами державної служби й діяльністю органів державної влади [1, с. 73].

Висновки. Військові службові кримінальні правопорушення передбачені окремими статтями КК України з огляду на їх особливу соціальну обумовленість, що визначається специфічним суб'єктним складом, підвищеною суспільною небезпекою, а також на конституційним значенням сфери оборони та безпеки держави.

Специфічний суб'єктний склад – військові службові особи, які крім обов'язків, обумовлених їх статусом як службової особи (визначені у примітці 1 до ст. 425 КК України), виконують обов'язки, обумовлені їх статусом військовослужбовця, що прямо впливає з ч. 2 ст. 401 КК Укра-

їни. Ця, на перший погляд, очевидна специфіка спеціального суб'єкта, враховуючи «накладання» обов'язків, справді обумовлює потребу диференціації кримінальної відповідальності за ознаками спеціально-конкретного суб'єкта.

Очевидно, що не сам по собі статус особи як військової службової визначає специфіку, що лежить у основі диференціації відповідальності за цими ознаками. Важливим, головним є те, що ці обов'язки реалізуються у відповідній сфері суспільних відносин, яка відповідно до змісту положень Конституції України є вельми важливою. Відповідно до ст. 65 Основного Закону нашої держави: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону». Таким чином, обов'язок захисту Вітчизни належить до небагатьох конституційних обов'язків громадянина, належне виконання якого, як доводить і давня і сучасна історія забезпечує саме існування української незалежної держави. Саме на забезпечення виконання цього конституційного обов'язку прямо чи опосередковано спрямоване функціонування тих сил безпеки і оборони, службовці яких є потенційними суб'єктами кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби, а службові особи – військових службових кримінальних правопорушень.

Цей факт, своєю чергою, обумовлює підвищену суспільну небезпеку військових кримінальних правопорушень, оскільки порушення належного порядку здійснення військовими службовими особами своїх службових повноважень у кінцевому рахунку здатне заподіяти непоправної шкоди самому існуванню України як незалежної суверенної держави. Саме тому виокремлення самостійної групи військових службових кримінальних правопорушень варто визнати достатньо соціально обумовленим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харитонов С.О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації. Дис. ... доктора юридичних наук. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2019. 450 с.
2. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності посадових осіб. Закон України від.11.07.1995 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/z950282?an=1&ed=0000_00_00.
3. Антонюк Н.О. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. *Право України*. 2019. № 9 С.196-214. DOI:10.33498/loou-2019-09-196.
4. Антонюк Н.О. Виділення критеріїв диференціації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2019. Випуск 59. Том 2. С.78-82. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.59-2.17>.
5. Головка М. Б. Визначення родового об'єкта військових злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 6 – 2 частина. С. 203-209. URL: <https://ir.stu.cn.ua/items/1da5ca4d-990d-4ff5-8e19-1981c00997c7>.
6. Ніколаєнко Т.Б. Поняття та ознаки військового злочину. *Наука і правоохорона*. 2018. № 1(39). С.270-283. URL: https://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2018_1/37.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 5.03.2026

© Олещук Л.О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0